LIT 7508

THE FAMILY MOSKAT: CHAPTER 65

Isaac Bashevis Singer

Chapter 65 was included in the Yiddish version of *The Family Moskat* both in the serial publication of the novel in the *Jewish Daily Forward* and in the Yiddish published edition. The chapter was, however, omitted from the English translation (New York, 1960 and 1965). Singer has on several occasions intimated his motivation. The chapter was added to the original Yiddish in order to mitigate the harshness of the original ending—"Death is the Messiah"—which would have been too shocking to the sensibilities of the Yiddish reader, newly aware of the horrors and the almost total destruction of Jewish life under Hitler. The chapter was omitted from the English edition, which was addressed to a much wider audience, since the optimism of the Zionist emigration, which concludes the chapter, was really irrelevant to Singer's theme. *Ed.*

from: Yiddish 6:2-3 (1985)

1

הדסה איז טויט. די ביינער אירע ליגן אויפֿן בית־עלמין אין קאָרטשעוו. באַר־באַראַ איז אַוועק קיין מזרח. זי האָט איבערגעלאָזט עזור־העשלען אַ קוש און אַ צוזאָג, אַז זי׳ט אים ניט פֿאַרגעסן ביזן לעצטן אָטעם. עזור־העשל איז אַוועק אויף דער נאָוואָליפּקי, וואו ער האָט נאָך געהאַט אַ ביסל זאַכן. ער האָט איינגעפּאַקט אין אַ וואַליזע אַ פּאָר העמדער, אונטערוועש, אַ סוועטער, שקאַרפּעטן, און עטלעכע ביכער. שפּינאָזאַס „עטיק" האָט ער אַריינגעשטעקט אין קעשענע. ער האָט געמאַכט עטלעכע טריט און זיך אָפּגעשטעלט. ער איז געווען צו־שוואַך צו טראָגן דאָס רענצל אָן אָפּרו פֿון דער נאָוואָליפּקי ביז דער פֿראַנציסקאַנער. דייטשע עראָפּלאַנען האָבן ניט אויפֿגעהערט צו באָמבאַרדירן די שטאָט, נאָר ער האָט זיך ניט באַהאַלטן. וואָס איז די נפֿקא מינה, איצט אָדער שפּעטער? ער איז געשטאַנען ביי די פֿאַרהעמערטע טירן פֿון אַ געוועלב, קעגן דער גרעלער שיין פֿון אַ שרפֿהדיקן בין־השמשות, און געמאַכט אַ חשבון־הנפֿש. איז דאָ אַ גאָט? יאָ, ס׳איז דאָ. ער איז אַלץ: די ערד, דער הימל, דער מילכוועג, דאָס געוויין פֿון אַ קינד, די נאַציִשע באָמבע, איינשטיינס טעאָריע, היטלערס „מיין קאַמף". דער רויך, וואָס הייבט זיך דאָרט, איז אויך ער. ער איז איינער, ער איז אייביק. מיין גוף איז אַן אומענדלעך קליינע טייל פֿון זיין גוף. מיין גייסט איז אַ טראָפּן אין ים פֿון זיין גייסט. ווער הרגעט וועמען? ווער האָסט וועמען? אַלע ענטפֿערס ליגן אין גאָט. מיר דאָ האָבן איין ציל: אויפֿהאַלטן די עקזיסטענץ, ווי לאַנג ס׳איז מעגלעך; זיין גליקלעך, וויפֿל כ׳לאָזט זיך. קאָן מען נישט, זאָל געשען זיין רצון. איז דאָס שפּינאָזאַ? יאָ, דאָס איז ער אין גאַנצן. קאָן מען שטאַרבן מיט אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע? נישטאָ קיין ברירה. וואָס זאָגן דען די אַנדערע? גאָטס וועגן זיינען פֿאַרהוילן.

אָבער ניין, ניין! ס׳איז נישט אַזוי! ס׳איז דאָ נאָך אַן אמונה: גאָט איז אַ קעמפֿער, אַן איש־מלחמה. גאָט איז אויף דער זייט פֿון צדיק. ער האָט געגעבן אַ פֿרייען ווילן אויסצוקלייבן צווישן גוטס און שלעכטס. יעדע שעה. יעדע רגע. וואָס איז דאָס פֿאַר אַ גאָט? דער יידישער גאָט, דער שופֿט כל הארץ, דער אל קנא ונוקם. ער פֿירט אַ מלחמה מיט עמלקן. ער איז נישט היטלערס „מיין קאַמף" און נישט די נאַציִשע באָמבע. די נאַטור איז זיין ווערק, נישט ער אַליין. ער האָט באַשאַפֿן דאָס שלעכטס ס׳זאָל געמאָלט זיין אַ בחירה. ער האָט געשיקט היטלערן פֿאַר אַ נסיון און אַ שטראָף. איז דאָס גאָטס שולד, אַז מיר זיינען געזעסן מיט פֿאַרלייגטע הענט און געלאָזט דעם רשע אויפֿקומען? אויב מיר זיינען אַלע פֿויל, פֿאַרוואָס זאָל ער זיין פֿלייסיק? ווי זאָל דער רשע נישט זיגן, אַז דער צדיק פֿאַרלאָזט זיך אויף נסים? ווי האָב איך געקאָנט פֿאַרגעסן אָן דער דאָזיקער לערע? כ׳האָב זי דאָך געלערנט אין חדר, אין חומש דברים. כ׳האָב זי פֿאַרזען דערפֿאַר, וויל כ׳האָב געוואָלט אָפּטאָן פֿון מיר יעדן יאָך; וויל כ׳האָב געוואָלט מיר נאָכגעבן די תאוות און פֿאַרקוקן ווי די תקיפֿים רויבן, מאָרדן, פֿאַרגוואַלדיקן, העצן. וואָס קאָן זיין אַ בעסערער תירוץ צו דולדן דאָס רשעות ווי אַרויפֿצולייגן אויף גאָט אַלע שולדן?...

עזור־העשל האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ שוועל. גיין ווייטער האָבן די כוחות נישט געטראָגן. באַהאַלטן זיך איז נישט געווען וואו. די נאַכט איז צוגעפֿאַלן, נאָר ס׳איז געוואָרן אַלץ ליכטיקער. דער הימל איז געוואָרן דאָ שאַרלאַך־רויט און דאָ געל ווי שוועבל, דאָ פֿאַרטאָגיש־בלוי און דאָ בליציק־וויאָלעט. זיילן רויך זיינען געשטיגן איבער די מויערן. דאָס נאָכאַנאַנדיקע געקראַך פֿון די באָמבעס האָט געהוילט ווי אַ שטורעמווינט. אַן איינציקער פֿויגל איז געפֿלויגן און געפֿאַלן. די שטערן זיינען געוואָרן פֿאַרבלענדט, די פֿלאַמען — פֿאַרבלאַסט. וועטער־הענער איבער די דעכער האָבן געקוקט און געשטוינט.

אַ באָמבע האָט געטאָן אַ קנאַל ווי אַ דונער. שטויב איז געפֿאַלן. קאַלך האָט זיך געשאָטן. די גאַס איז געלעגן אַ קרומע, אַ ליידיקע. אַ שטיקל פּאַפּיר האָט זיך געקייקלט איבער די שטיינער. פֿון ערגעץ איז אָנגעקומען אַ הינקנדיק פֿערד. ס׳האָט געטרעטן פּאַמעלעך, מיט אַ געבויגענעם קאָפּ, דאָס נישט־באַברעמטע אויג פֿול מיט שיין. נאָך יעדן טריט איז געבליבן אַ פֿלעק בלוט אויפֿן ברוק. וואָס האָט די שטומע חיה געזינדיקט? וואָס איז דער ענטפֿער אויף אירע פּיין?...

עזור־העשל האָט זיך אויפֿגעשטעלט, אויפֿגעהויבן דאָס פּעקל. וואָס קומט אַרויס פֿון די אַלע טראַכטענישן? ס׳איז צו־שפּעט סיי־ווי־סיי. דער כוס פֿון פּורעניות האָט זיך שוין אויסגעגאָסן. ער האָט זיך געלאָזט אויפֿן וועג צו דער פֿראַנציסקאַנער. די באָמבאַרדירונג האָט פֿאַרענדערט די גאַסן. ער האָט מער רעכט נישט דערקענט וואו ער איז. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט און ביים ליכט פֿון די שרפֿות געלייענט די נעמען. ער איז געקראָכן באַרג־אַרויף און באַרג־אַראָפּ. ער האָט אַריבערגעשפּאַנט איבער טישן, בענק, אַ וואַנע, אַ קופֿערט. מיט אַמאָל האָט ער דערזען מתים. צווישן ציגל און ברעטער איז געלעגן אַ משפּחה: אַ מאַנסביל, אַ פֿרוי, אַ קינד. ביים מאַן איז דאָס פּנים געווען אָפּגעזענגט. די געבליבענע האָר אויפֿן קאָפּ זיינען געשטאַנען קאַפּויער ווי דראָטן. ער האָט געגלאָצט מיט איין אויג, פֿול ווייסאַפּל. ביי דער פֿרוי איז דער קאָפּ געווען פֿאַרשאָטן. ס׳האָבן אַרויסגעשטאַרצט די פֿיס. דאָס קלייד האָט זיך פֿאַרהויבן. ס׳האָט אַרויסגעקוקט אַ קני, אַ שענקל, קאָלירטע טריקאָטן, אַ זיידענער זאָק. ביים קינד האָבן זיך די געדערן אויסגעגאָסן פֿון שידל, ווי פֿון אַ טעפּל. עזור־העשל האָט אָפּגעקערט דעם בליק פֿון דעם דאָזיקן גרויל. אַ שטיל געשריי האָט געהילכט פֿון די טויטע: זעט, הימלען, וואָס מ׳האָט אונדז געטאָן! אומבאַטעמטע וואַסערן זיינען עזור־העשלען אָנגעקומען אין מויל. פֿייערדיקע פּינטלעך האָבן זיך געוויגט פֿאַרן בליק. ס׳האָט אויף אים אַ יאָג געטאָן דאָס חלשות. ער איז געשטאַנען איבער דער חורבה און געבראָכן. ס׳האָט אים געשפּאַרט אין אינגעווייד. אַ גאַליקע ביטערניש האָט אָנגעפֿילט דעם האַלדז, דעם גומען, די נאָז־לעכער, דעם מוח. ער האָט געקרעכצט:

— אוי ווי, מאַמע!

ער איז פֿאַרביי דעם אַרסענאַל. די פֿיר־עקיקע תפֿיסה האָט געהויערט

1.

Hadassah is dead. Her bones lie in the cemetery in Kortchev. Barbara has gone off to the East. She left Asa Heschel a kiss and a promise not to forget him till her last breath. Asa Heschel trudged off to Novolipki Street, where he had some of his things. He packed a valise with a few shirts, underwear, a sweater, socks, and some books. Spinoza's *Ethics* he shoved into his pocket. He took a few steps and stopped. He was too weak to carry the suitcase from Novolipki to Francishkaner Street without resting. German planes kept bombing the city, but he did not hide. What's the difference, now or later? He stood near the boarded-up doorway of a shop in the glare of a burning sunset and took stock of his life. Is there a God? Yes, there is. He is everything: the earth, the sky, the milky way, the crying of a child, the Nazi bomb, Einstein's theory, Hitler's *Mein Kampf*. The smoke rising there is He, too. He is One, He is Eternal. My body is an infinitely small part of His body. My spirit is a drop in the ocean of His spirit. Who is killing whom? Who hates whom? All answers rest in God. We have one aim here: to continue existence as long as possible; to be happy as much as one can. If you can't, let His will be done. Is this Spinoza? Yes, that's the whole of him. Can one die with such a philsophy? There's no choice. What do the others say that's different? God's ways are hidden.

Translated by Joseph C. Landis.

But no, no! It isn't so! There is another credo: God is a fighter, a warrior. God is on the side of the righteous. He gave free will to choose between good and evil. Every hour. Every second. What kind of God is that? The Jewish God, the Judge of all the earth, the God who is jealous and vengeful. He wages war against Amalek. He is neither Hitler's *Mein Kampf* nor the Nazi bomb. Nature is His work but is not He. He created evil to provide a choice. He sent Hitler as a trial and a punishment. Is God to blame if we sat by with folded hands and let the wicked rise up? If we are all lazy, why should He be diligent? Why should not the wicked triumph if the righteous wait for miracles? How could I have forgotten this precept? Did I not learn it in religious school, studying Deuteronomy? I forgot it because I wanted to cast off every yoke, because I wanted to yield to every lust and close an eye while men of power robbed, killed, raped, incited. What better excuse for tolerating evil than to blame God for everything?

Asa Heschel sat down on a doorstep. His failing strength could carry him no further. There was no place to hide. Night fell but it grew ever brighter. Here the sky became scarlet-red, there sulphur-yellow, here daybreak-blue and there lightning-violet. Pillars of smoke rose above the walls. The constant crash of bombs roared like a hurricane. A single bird flew and fell. The stars were dulled, the flames paled. Weathercocks on the roofs stared in astonishment.

A bomb exploded like a thunderbolt. Dust fell. Whitewash poured down. The street lay crooked and empty. A piece of paper rolled over the stones. A limping horse appeared from somewhere. It stepped carefully, head bent, its browless eye gleaming. Every step left bloodstains on the cobblestones. What was the sin of this mute creature? What was the explanation for its sufferings?

Asa Heschel got up, picked up his pack. What's the use of all these speculations? Anyhow, it's too late. The cup of affliction has spilled. He started towards Francishkaner Street. The bombing had changed the streets. He could no longer recognize where he was. He stopped and read the street names by the light of the fires. He dragged up hill and down. He stepped over tables, benches, a bathtub, a chest. Suddenly he noticed corpses. Among bricks and boards lay a family: a man, a woman, a child. The man's face was seared. The hairs remaining on his head stood stiff as wires. His eyes rolled back, he stared with one white eye. The woman's head was covered with debris. Her legs stuck out, her skirt blown back showed a knee, a thigh, colored undergarments, a silk stocking. The child's intestines poured out of his body as out of a pot.

Asa Heschel turned his face away from the horror. A silent scream rang from the dead: Look, Heavens, what has been done to us! Tasteless waters flowed into Asa Heschel's mouth. Fiery dots danced before his eyes. Nausea welled up with a rush. He leaned over the ruin and vomited. He felt a pressure in his intestines. A bitterness like gall filled his throat, his palate, his nostrils, his mind. He moaned: "Oh, Mother!"

א געלע ווי וואקס. אין די געקראטעטע פענסטער האט געגליווערט א ליכטיקייט נישט־פון־דער־וועלט. זיצן נאך דארטן ארעסטאנטן? האט איין געפאנגענער פארשפארט דעם אנדערן? אויף די נאלעווקיס האט עוזר־העשל בייגעוואוינט אן אויסטערליש בילד. אין א געוועלב האט געברענט א פייער. דער פלאם האט זיך פאמעלעך געקייקלט צווישן די פאליצעס, קליין און קנויליק, ווי א שרעטל...

עוזר־העשל האט זיך דערשלעפט צו דער פראנציסקאנער. דאס הויז וואו דינהלע האט געוואוינט איז נאך געשטאנען. דאס טויער איז געווען פארמאכט, נאר ער האט אזוי לאנג געקלאפט ביז מ'איז געקומען עפענען. די הויז־וועכטערין האט אים געקאנט. ער האט געעפנט די טיר און דערבליקט אידלען. זי איז געזעסן אויף א בענקעלע און פארריכט א העמד. דערזען עוזר־העשלען, האט זי א ציי געטאן די נאדל־פאדעם, געבליבן א פארגליווערטע. די האר אויפן קאפ זיינען איר אין די פאר וואכן געווארן אזוי ווייס ווי די לייוונט אויף דער שויס.

2

דאס ביאלאדרעוונער שטיבל אויף דער גזשיבאווסקע איז נישט חרוב געווארן אין דער באמבארדירונג. פליטים האבן אהער אריינגעטראגן בעטגעוואנט, בינטלעך שטרוי און מ'האט דא געוואוינט מיט די ווייבער און קינדער. אויף ראש־השנה האט מען געפונען פאר די היימלאזע אנדערע נאכטלעגערס. דער שמש און א פאר בחורים האבן אויסגערייניקט דאס מקום־קדוש. מ'האט געעפנט די פענסטער ס'זאל זיך אויסלופטערן. מ'האט אנגעטריפט ליכט אין ששה־נרות. מ'האט זיך גערעכנט, אז א קנאפער עולם וועט קומען דאווענען, ווארים ס'איז א סכנה ארויסצוגיין פון שטוב. דערצו האט מען געכאפט מאנסליים אויף ארבעט. אבער די נאכט פון ראש־השנה איז דאס שטיבל געווען פול. די שויבן האט מען געהאט פארקלעפט מיט שווארץ פאפיר און פארשטעלט מיט ראלעטן. מ'האט אנגעצונדן א נאפט־לאמפ. חסידים זיינען געקומען אין אטלעסענע קאפאטעס און אין שטריימלען. דער רבי, ר' אהר'לע, איז געשטאנען ביי דער מזרח־וואנט. פיניעלע האט געדאווענט דעם יום־טובדיקן מעריב. די ווערטער: כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה האט ער געזונגען מיט א הייזעריק קול. ייִנגלעך האבן צוגעהאלפן מיט טריליקע קולכלעך. ווארשע איז געווען באלאגערט פון די נאציס. הייזער האבן געברענט. מ'האט געהערט דאס שיסן פון הארמאטן. נאר דא, אין ביאלאדרעוונער שטיבל, האט אלץ אויסגעזען ווי אמאל. אויפן ארון־קודש האט מען אנגעהאנגען א ווייס־אטלעסן פרוכת, ווי ס'פירט זיך אין ימים־נוראים. די שיין פון בליץ־לאמפ האט זיך געשפיגלט אין די געגילדעטע לייבן, וואס האבן אונטערגעהאלטן די עשרת־הדברות, אין דעם געלייש פון טישטוך אויפן שולחן, אין די רוקנס פון די ספרים, אין „שוויתי" מיט דעם רויטן שם הויה. ווי וואויל ביאלאדרעוונער חסידים מאכן נישט קיין תנועות ביים דאווענען, האבן זיך היי־יאר ארויסגעריסן א סך זיפצענישן. מ'האט זיך געשאקלט, געפאטשט מיט די הענט, געקרעכצט. איטשעלע אנשלס, פישעלעס לייב־מענטש, איז אויפסניי געווארן אן אלמן. דאס ווייב איז אומגעקומען פון א באמבע. ער איז געשטאנען אין א ווינקל און געוויינט בדמעות שליש. ביי פישעלען איז אויך געשען אן אומגליק. פישעלע אליין איז געווען אין ארץ־ישראל, נאר ביים יינגסטן ייִנגל, יחיאל (א נאמען נאכן רבין), האט א שפליטער אפגעריסן א פיסל. ניוניע, הדסהס פאטער, איז דאסמאל אויך געקומען דאווענען. ער איז געזעסן אויף דער באנק אן איינגעבויגענער, גרוי ווי א טויב, און אריינגעקוקט אין א מחזור. וואס איז ארויסגעקומען פון דער השכלה זיינער, פון די אלע ביכער, וואס ער האט געלייענט, פון די אלע נייע אידייען? נישט דארווין האט איצט געקאנט העלפן און נישט ספענסער. דאס געוועלב אויף דער שווינטאָקושיסקע איז פארברענט. אין דער דירה אויף דער באגאטעלע האבן זיך באזעצט גוים. ער האט זיך געוואלגערט מיטן ווייב און מיטן איניקל — דאשקען — ביי פיניעלען אויף דער טווארדע. יונגעלייט זיינען געלאפן קיין רוסלאנד, אבער ער, ניוניע, איז אן אלטער ייִד. ער קען נישט לויפן. ער'ט אויך נישט איבערלאזן אליין בראניען און דאשקען. ניוניע האט געמישט די פארגעלטע בלעטער, וואס ס'זיינען אויף זיי געבליבן פלעקן פון דאכעס טרערן. ער האט געכאפט א בליק אין עברי־טייטש:

גאט, דער גאט פון אונדזערע עלטערן, קעניג אויף דער גאנצער וועלט מיט דיין כבוד און ווער דערהויבן איבער דער גאנצער ערד מיט דיין טייערקייט, און טו שיינען מיט גאר דער פראכט פון דיין מעכטיקער שטארקייט אויף אלע זיצער פון דיין ערד, די וועלט. און זאל וויסן יעדעס ווערק, אז דו האסט עס באווירקט, און זאל פארשטיין יעדעס באשעפעניש, אז דו האסט עס באשאפן, און זאל זאגן אלץ, וואס האט א נשמה אין די נאז־לעכער, גאט, דער גאט פון ישראל, איז דער מלך און זיין קעניגרייך טוט געוועלטיקן איבער אלץ.

ניוניע האט געלייענט, געשאקלט מיטן קאפ. שיין האט ער אונדז אפגעטאן, דער גאט פון ישראל!... ער האט אונדז דערלאנגט יענע גאב!... אלץ האט אפגענארט: די רעליגיע, די עוואלוציע, דער פראגרעס, דער מין מענטש. נאך מעריב, ווען פיניעלע האט אים געוואונטשן: לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר לחיים טובים, האט ניוניע א מאך געטאן מיט דער לינקער האנט: עט... מחמת אין א סך הייזער איז נישט געווען קיין וויין אויף קידוש און דער רבי האט געהאט וויין, האט דער שמש געמאכט קידוש, ווי דאס פירט זיך ביי די אשכנזים. אין דער גאנצער בהלה פון קריג האט לאה, דעם רבינס מוטער, געהאט אויסגעביטן דאלארן און אנגעקויפט פאר די קרובים און היימישע וואס ס'האט זיך געלאזט. דער אמעריקאנער קאנסול האט געהאט פארזיכערט לאהן, אז ווי נאר די באמבארדירונגען וועלן אויפהערן, וועט ער איר העלפן זיך אומקערן קיין אמעריקע צוזאמען מיט לאטען און מאשען. ער האט אפילו צוגעזאגט צו פועלן מ'זאל אהר'לען לאזן צוריקפארן קיין ארץ־ישראל. אויף איר, לאהס, חשבון האט מען באזארגט ארעמע חסידים מיט ברויט, מעל, קארטאפל, פרוכטן, האניק, און וואס מ'האט געקראגן. געפארעט האט זיך ביי דער איינקויפונג און דער פונאנדערטיילונג אביגדור, אבראמס איידעם. ער האט זיך ממש איינגעשטעלט צו ברענגען די שפייז צו די חסידים. ער איז געלאפן מיט די פעק בעת די באמבעס זיינען געפאלן. ביילע־איטע, דאס ווייב, האט זיך געבעטן, ער זאל זיך היטן; ער איז א טאטע פון קינדער; נאר אביגדור איז געבליבן ביים זייניקן.

— ווער'ט מורא פאר זייערע באמבעס? ס'איז נישט ווערט קאַן אויסגעבלאזן איי... שלוחי מצווה אינן נזוקין!...

He passed the armory. The square prison squatted, as yellow as wax. A light not of this world froze in the barred windows. Had one prisoner jailed another? On Nalevki Street, Asa Heschel saw something weird: A fire burned in a shop and the flame rolled slowly among the shelves, small and lumpy, like a gnome.

Asa Heschel finally reached Francishkaner Street. The house where Dinah lived was still standing. The gates were shut, but he kept knocking until someone came. The janitor knew him. He opened the door and saw Edel. She was sitting on a stool mending a shirt. When she saw Asa Heschel she pulled the needle and stopped, petrified. During the last few weeks the hair on her head had grown as white as the linen on her lap.

2.

The Byalodrevna prayerhouse on Gzhibovska Street had not been destroyed in the bombardment. Refugees brought bedding, sacks of straw, and lived here with their wives and children. For Rosh Hashona different sleeping quarters were found for the homeless. The sexton and a few young men cleaned out the sanctuary. The windows were opened to ventilate the place. Wax was dripped into the six-branched candelabrum. It was not expected that many would come to pray, because it was dangerous to leave the house. In addition, men were being impressed for labor. But the night of Rosh Hashona the prayerhouse was full. The windows were pasted over with black paper and covered by shades.

A kerosene lamp was lit. Hassidim came wearing their satin caftans and fur brimmed hats. The rabbi, Reb Arele, stood at the Eastern Wall. Pinye led the holiday evening prayers. With a hoarse voice he sang the words "for they are our life and the length of our days and upon them we shall meditate day and night." Boys chimed in with piping little voices.

Warsaw was under siege by the Nazis. Houses burned. The firing of cannon could be heard. Only here, in the Byalodrevna prayerhouse, everything seemed to be as of old. A white satin curtain covered the Holy Ark, as is customary on the High Holy Days. The gleam of the bright light was reflected in the gilded lions that supported tablets of the ten commandments, in the embroidery of the tablecloth on the table, on the Scrolls, on the bindings of the holy books, in the red lettering of God's ineffable name on the mantle of the Scrolls. Although Byalodrevna Hassidim did not ordinarily cry out during prayers, this year sighs erupted everywhere. Men rocked back and forth, clapped their hands together, groaned.

Itchele Anshels, Fishele's relative, was a widower again. His wife had been killed by a bomb. He stood in a corner and wept bitterly. Fishele had also suffered a misfortune. While Fishele was in Palestine, his youngest son, Yekhiel (named after his Rebbe), had lost a leg, severed by a bomb fragment. Nyunye, Hadassah's father, also came to pray. He sat hunched over on the bench, gray as a pigeon, and read his prayerbook. What had come of the Enlightenment in which he had believed so ardently, of all those books he had read, of all those new ideas? Darwin could not help him, nor Spencer. The shop on Shtyentokzhiska Street had burned down. The apartment on Bagatelle Street was occupied by Gentiles. Homeless, he and his wife and granddaughter Doshke were put up at Pinyele's on Tvarda Street. Young men were on the run to Russia, but Nyunye was an old man. He couldn't run, nor could he leave Bronya and Doshke alone. Nyunye turned the yellowed leaves, stained with Dakhe's tears. He glanced at the Yiddish translation:

> God, the God of our fathers, rule Thou over the whole world with Thine honor and be Thou exalted over the whole world with Thine esteem and shine Thou with all the glory of Thy mighty strength on all the places of Thine earth, the world, and let each of Thy works know that Thou didst work it, and let every creature know that Thou didst create it, and let everything that has a soul in its nostrils say, "God, the God of Israel, is king and His kingdom doth reign over all."

Nyunye read and shook his head. He really gave it to us, the God of Israel! He gave us full measure. Everything was a deception: religion, evolution, progress, mankind itself. After the evening prayer, when Pinyele wished him a good year and a good always, Nyunye waved his left hand and grunted: "Eh. . . ."

Since many homes had no wine for the kiddush sanctification and the Rebbe did have wine, the sexton recited the kiddush for all, as is the custom among Ashkenazi Jews. In the turmoil of war, Leah, the Rebbe's mother, had changed her dollars and bought whatever she could for relatives and friends. The American consul had assured Leah that, as soon as the bombings ended, he would help her return to America along with Lotte and Mashe. He even promised to get permission for Arele to return to Palestine. At Leah's expense, poor Hassidim were provided with bread, flour, potatoes, fruit, honey and whatever could be gotten. The buying and distributing were done by Avigdor, Abram's son-in-law. He literally risked his life to bring food to the Hassidim. He ran with bundles among the falling bombs. His wife, Beyle-Ite, begged him to be careful, to remember he was a father, but Avigdor was not to be moved.

"Who's afraid of their bombs? They're not worth a fig. 'He who is sent to perform a good deed is protected from harm.' "

ביים דאַווענען האָט אַביגדור צוגעהאָלפֿן פּיניעלען מיט די ניגונים. געשטאַנען איז ער אויף דער שוועל, מיט איין פֿוס אין פֿאָדער־היזל, וואו ס'איז געווען צוגעגרייט אַ זאַק מיט פּראָדוקטן: ביים אַהיימגיין האָבן די נויטבאַדערפֿטיקע חסידים געקראָגן יעדער זיין חלק. צומאָרגנס האָבן די נאַציישע עראָפּלאַנען נישט אויפֿגעהערט באָמבאַרדירן די יידישע קוואַרטאַלן. פֿונדעסטוועגן איז דאָס שטיבל ווידער געווען פֿול. מחמת ס'איז שווער געווען פֿאַר ווייבער צו קריגן אַ שטאָט אין אַ שול אָדער חברה, האָבן אין פֿאָדער־שטיבל געדאַוונט די ביאַלאָדרעווער חסידיסטעס. לאה איז געשטאַנען אין אַ הוט אויפֿן קאָפּ, אין אַ שוואַרץ־זיידן קליידל, און געזאָגט אין איין מחזור מיט דער שוועגערין, חנה. לאָטע האָט אַריינגעקוקט אין אַ מחזור, וואו דער פּיוט איז געווען איבערגעזעצט אויף ענגליש. ביי דער טיר האָט זיך באַוויזן מאַשע, לאהס טאָכטער, די געוועזענע משומדת, איינגעהילט אין שוואַרצן, ווי אַן אָבלטע. די ווייבער האָבן זי אָפּגעמאָסטן קרום, נאָר מ'האָט זי נישט געוואָלט מבייש זיין. מ'האָט אויך נישט געקאָנט פֿאַרשעמען זיך מיט לאהן. ווער ווייסט? אפֿשר טוט זי תשובה אויף אַן אמת? פֿון דער שטוב וואו די מאַנסלייט האָבן געדאַוונט האָט זיך געטראָגן אַ יום־טובדיקע וואַרעמקייט. מ'האָט געהאַט פֿונאַנדערגעטיילט די תפֿילות צווישן די שלוחי־ציבור. אדון עולם האָט געזונגען אַן אַלטער חסיד. ער האָט געכאַרכלט די פּסוקים מיט אַן אַנציינִיק מויל און געהויבן די פֿויסטלעך צום הימל. ער האָט אַריינגעמישט יידישע ווערטער: אוי, ווײ, טאַטע־זיסער! אוי־ווײ און ווײ־ווײ!... מיט שחרית האָט מען מכבד געווען פּיניעלען. דער בעל־קורא האָט געלייענט וה' פּקד את שרה. פֿאַר די תקיעות האָט ר' אהר'לע געזאָגט אַ דרשה. ס'איז געוואָרן אַ גרויסע ענגשאַפֿט, ווייל מ'איז זיך אָנגעקומען פֿון אַלע הויפֿן אַרום. ר' אהר'לע האָט אונטערגעהויבן די צעטעפּעטע עטרה. מ'האָט דערזען אַ בלייך פּנים, אַ פֿייכטע באָרד, אַ פּאָר פֿאַרוויינטע אויגן. דער רבי האָט געשניצט די נאָז, געריייניקט דעם האַלדז. דאָס קול האָט זיך געבראָכן. ער האָט אָנגעהויבן אַזוי שטיל, אַז מ'האָט קוים געהערט.

תקעו בחודש שופֿר בכסה ליום חגנו, זאָגט די גמרא: איזהו חג שהחודש מתכסה בו? הוי אומר זהו ראש השנה. ווען איז דאָס דער חודש ווען די לבנה איז צוגעדעקט? דאָס איז ראָש־השנה. די זון, כּידוע, איז מידת הרחמים. די לבנה איז מידת הדין. אין ראָש־השנה איז דער מידת הדין פֿאַרבאָרגן. ראָש־השנה איז בלויז רחמים. ווי־זשע קומט עס וואָס מ'רופֿט ראָש־השנה יום־הדין, נישט יום־הרחמים? דער אמת איז, אַז היינו הך, רחמים איז דין און דין איז רחמים. ביידע שטאַמען פֿון איין שורש. וואָס איז דין? בחירה. דער בעל־בחירה קלייבט אויס צווישן טוב ורע. ער איז אַ שופֿט איבער זיך אַליין. הכּל נתון בערבון. אַלץ איז געגעבן פֿאַר אַ משכּון, ומצודה פּרוסה על כּל החיים. און אַ נעץ איז אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצן לעבן. החנות פּתוחה, די קראָם איז אָפֿן, והחנווני מקיף, און דער קרעמער באָרגט. והפּנקס פּתוח, און ס'בוך איז געעפֿנט, וכל הרוצה ללוות יבא וילוה, און ווער ס'וויל באָרגן, קאָן קומען באָרגן. דאָס איז מידת־הדין. אמת, דער וואָס באָרגט, זעט נישט אַלעמאָל ווי דער חוב וואַקסט. אָבער וואָס איז די נפֿקא־מינה? דער חוב איז אַ חוב. אַ חוב מוז מען אָפּגעבן, על־פּי הדין. וואָס־זשע טוט השם יתברך אַז אַ שולד ווערט צו־גרויס און ס'איז, חלילה, נישטאָ צו צאָלן? ס'הערט־אויף דער קרעדיט און ס'לאָזט זיך אויס די בחירה. די נשמה קערט זיך אום צום פֿאָטער אין הימל, און ביי אַ טאַטן דאַרף מען נישט לייען. אַ טאַטע גיט אומזיסט. נאָר וואָס איז די קונץ פֿון עסן לחם־חסד? דער מענטש ווערט אַראָפּגעשיקט אויפֿן עולם־העשיה ער זאָל פֿאַרדינען. כּימי שכיר ימיו. דער מענטש אויפֿן עולם השפֿל איז אַ געדונגענער. וואָרום וואָס איז דער תּכלית הבריאה? בחירה. צוליב דער בחירה האָט אין־סוף זיך מצמצם געווען. ס'זאָל זיין אַ בחירה, האָט מען באַשאַפֿן די קליפּות. דאָס איז דער טייטש: הקב"ה יושב בכל יום על כּסא המשפּט לדון את העולם וכשרואה שנתחייב העולם כּליה, עומד מכּסא הדין ויושב על כּסא הרחמים. וואָרים סיי דין און סיי רחמים נעמען ביידע צו ביים מענטש די בחירה. ביידע פֿירן צוריק צום אין־סוף...

דער רבי האָט געזאָגט לאַנג. ער איז געוואָרן אָנגעשוויגן און ווידער אָנגעהויבן. טראָפּנס האָבן זיך אים געקייקלט אויף די באַקן, געבליבן הענגען אויף דער באָרד. ווען דער בעל־תוקע האָט אַ זאָג געטאָן: מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה, האָט זיך אַ געשריי אַרויסגעריסן פֿון אַלעמענס העלדזער. די ווייבער האָבן גענומען יאָמערן. פּיניעלע האָט זיך צעוויינט. דער מקריא האָט גערופֿן מיט אַ ציטעריק קול: תקיעה, שברים, תרועה... דער עולם האָט איינגעהאַלטן דעם אָטעם. דאָס שאַלעניש פֿון שופֿר האָט זיך דורכגעריסן דורכן געוויין פֿון די נשים. ס'האָט זיך דערמאָנט אין שופֿר של משיח. ווער ווייסט? אפֿשר וועט פֿאַרט נעמען אַן עק צו יידישע צרות? אפֿשר איז דאָס מעסטל שוין פֿול? דער בעל־מוסף איז געווען ישראל־אלי גבאי. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים עמוד אין טלית און אין קיטל, אַ רוף־געטאָן: הנני העני ממעש, און איז געוואָרן אָנגעשוויגן. נאָך אַ הפֿסקה האָט ער פֿונסניי אויפֿגעשריגן: ותגער בשטן לבל ישטיננו!... נאָכן דוכנען האָט מען זיך געוואונטשן גוט־יום־טוב און יעדער איז אַוועק אין זיין היים אָדער אין זיין חורבה. די מתפּללים האָבן געמוזט אָפּוואַרטן אין די טויערן צווישן איין אַלאַרם און דעם אַנדערן. די סירענעס האָבן געבלאָזן שופֿר אויף זייער שטייגער: די אַטאַקע איז פֿאַרביי! דער נאַצי איז אַוועק אָנלאָדן נייע כּלי־משחית... פֿאַרויס האָט געשפּאַנט דער רבי, פּיניעלע, ניוניע. פֿון הינטן זיינען נאָכגעקומען די ווייבער: לאה, לאָטע, מאַשע. מ'האָט געהיפּערט איבער קופּעס ציגל, אייזנס, קאַלך. דאָס שיסן פֿון מאַשין־געווער האָט אויפֿגעהערט, נאָר אין הימל, צווישן די וואָלקנס, זיינען געבליבן הענגען רויכיקע קנוילן. זיי האָבן געשוועבט אין חלל אין אַ סטאַדע, וואָליק און קרייזלדיק, ווי אַ מחנה נישט־פֿון־דער־וועלט. דאָס גערטנדל אויפֿן גזשיבאָוו האָט מען געהאַט פֿאַרוואַנדלט אין אַ צמענטער. צוויי גויים האָבן געגראָבן אַ גרוב. אַ גלח האָט געבלעקעכצט. ליכט־פֿלעמלעך האָבן געגליווערט אין דער טאָגישער שיין. די גאַסן זיינען געוואָרן פֿאַרענדערט פֿון שעה צו שעה. אַ פֿרי־האַרבסטיקע בלענדיקייט איז געפֿאַלן איבער די צעריסענע דעכער, די האַלב־אומגעוואָרפֿענע קוימענס, די אויסגעריסענע פֿענסטער, די נאָכהענגענדיקע באַניקעס. אין אַ שטוב, וואָס איז צעשפּאַלטן געוואָרן אויף אַ העלפֿט, איז געשטאַנען אַ צעוואָרפֿן בעט. ס'האָט דעריבער געהאַנגען אַ בילד פֿון אַ ייד מיט אַ ווייסער באָרד און אַ פֿיר־עקיקער יאַרמולקע. ביי ר' משולם מושקאַטס טויער האָבן די פֿיס זיך אָפּגעשטעלט ווי פֿון זיך אַליין. לאה האָט זיך אָנגעכאַפּט ביי די באַקן, אַרויסגעלאָזט אַ שלוכץ. אַ באַרג שטיינער און קאַלך איז געבליבן פֿון דער אַמאָליקער גדולה. אַ רויך האָט אַרויסגעזעצט פֿון אַ שפּאַלט. די רואינע האָט געברענט אין די טיפֿענישן...

At prayers, Avigdor helped Pinye with the chants. He stood on the threshold, with one foot in the ante-room, where a bag of provisions stood ready. On their way home, the needy Hassidim each got his share. The next day the Nazi airplanes did not stop bombing the Jewish sections. Nevertheless, the prayerhouse was full again. Since it was hard for some women to obtain a place in a synagogue or a smaller prayerhouse, the Byalodrevna Hassidic wives prayed in the ante-room. Leah stood, wearing a hat and a black silk dress, and shared a prayerbook with her sister-in-law Khane. Lotte read from a prayer-book with an English translation. Leah's daughter Masha, the former convert, appeared in the doorway, swathed in black, like a mourner. The women looked askance at her, but they had no wish to cause her anguish, nor did they wish to shame Leah. Who knows? Perhaps she was truly penitent. A holiday warmth emanated from the room where the men were praying. They had divided the prayers among several readers. An old Hassid intoned the "Lord of the Universe" prayer. He gurgled the verses with a toothless mouth and lifted his shrivelled fists to heaven. He interjected Yiddish phrases: "Oy vey, dear Father! Oy vey and vey-vey!" They honored Pinyele by assigning him the morning prayer. The reader intoned: "And God remembered Sarah." Before the sounding of the ram's horn, Reb Arele delivered a sermon. The room became very crowded, as people kept arriving from all the neighboring courtyards. Reb Arele lifted the ravelled collar of his prayer shawl that covered his head, revealing a pale face, a damp beard, a pair of tearful eyes. The Rabbi blew his nose, mopped his neck. His voice kept breaking. He began so quietly that he was scarcely heard:

"Says the Gemora: Which month is it that the moon is hidden? That is Rosh Hashana. The sun, as is known, is the quality of mercy. The moon is the quality of law. On Rosh Hashana, the quality of law is hidden. Rosh Hashana is mercy alone. How is it, then, that Rosh Hashana is called the day of the law rather than the day of mercy? The truth is that they are one and the same: mercy is law and law is mercy. Both derive from the same source. What is law? Free will. The chooser chooses between good and evil. He is his own judge. Everything is given into your care. Everything is given as a pledge, and a net is spread for the whole of our life. The shop is open, and the shopkeeper lends. The account book is open and whoever wishes to borrow may borrow. This is the quality of law. True, the borrower does not always notice how his debt grows. But what does that matter? The debt is a debt. According to law, a debt must be paid. What does the Almighty, Blessed be He, do if an obligation grows too great and there are, Heaven forbid, no means to pay? Credit stops and there is an end to choice. The soul returns to its heavenly Father, and from one's father one has no need to borrow. A father gives freely. But what is the good of eating the bread of charity? A person is sent down upon this earth to earn his livelihood. 'The days of his life are on loan.' A man in this world is on hire. For what is the purpose of creation? Free choice. For the sake of free choice the Infinite made himself Finite. For the sake of free choice, the evil powers were created. That is the meaning of the verse: 'God sits daily in his judgment seat to judge mankind, and He judges the world with understanding. He rises from the seat of law and seats Himself on the seat of mercy. For both law and mercy deprive mankind of choice. Both lead back to the Infinite.' "

The Rabbi's exposition lasted a long time. He paused and began again. Drops rolled down his cheeks, remained suspended on his beard. When the Reader intoned: "Out of the depths I call to Thee, oh Lord. Answer my pleading," a cry burst out of every throat. The women began to weep. Pinyele burst into tears. With a quavering voice, the Reader called for a sounding of the ram's horn: "Tkiah," "Shvorim," "Truah." The Congregation held its breath. The blasts of the shofar pierced the lamentation of the women. The Shofar of the Messiah came to mind. Who knows? Maybe there would come an end to Jewish suffering. Perhaps the measure is full at last. The last reader was Yisroel-Elye, the warden. He stood before the reading stand in his prayer shawl and robe and called out: "Behold the wretched who pleads," and stopped. After a pause he called out again: "Banish Satan lest he obstruct my prayer." After the priestly benediction, people wished one another a happy holiday and each returned to his home or his hovel. The worshippers had to wait in doorways between one alarm and the next. The sirens sounded their own kind of shofar: The attack is over! The Nazis went off to reload more instruments of destruction. At the head strode the Rabbi, Pinyele, and Nyunye. Their wives followed: Leah, Lotte, Masha. They stepped over piles of bricks, iron, plaster. The firing of machine guns ceased, but in the sky, among the clouds, knots of smoke remained hanging. They floated in the void in a herd, wooly and curly, like a horde not of this world. The little garden on Gzhibov Street had been turned into a gentile cemetery. Two men were digging a grave. A priest chanted unintelligibly. Flames of light froze in the brightness of day. The streets changed hour by hour. An early autumn glamor descended on the broken roofs, the half-standing chimneys, the shattered windows, the dangling balconies. In a house that had been split in half, stood a crumpled bed. Above it hung a picture of a Jew in a white beard and a square skull-cap. At the entrance to Reb Meshulam Moskat's house, feet stopped of their own accord. Leah clapped her hands to her cheeks and gasped. All that was left of its former grandeur was a hill of stones and plaster. Smoke poured out of a crack. The ruin was burning in its depths.

פיניעלעס הויז איז נאָך געשטאַנען. מ'האָט געמאַכט דעם יום־טובדיקן קידוש ; אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון. מ'האָט געגעסן אַ סעודה ; ברויט מיט האָניק, רייז מיט וואַסער, עפּל־קאָמפּאָט. דער פאַרנאַכט איז צוגעפאַלן. דער הימל אין מערב איז געוואָרן איינגעהילט אין פלאַמען. שויבן האָבן געבליצט, געלאָפן הינטערווילעכץ. די זון איז אַראָפּגעזונקען קיין וואָליע, צו די נאַציס, אַ גרויסע, אַ בלוט־רויטע, איבערגעשניטן אין מיטן מיט אַ פּעניצל וואָלקן. אַלץ האָט זיך אויסגעמישט צוזאַמען ; דער פּורפּור פון דער שקיעה, דער אָפּשיין פון די שרפות. ס'האָט אַ הויך געטאָן סיי מיט מעשי־בראשית, סיי מיט וועלט־אונטערגאַנג. זיילן רויך זיינען אויפגעגאַנגען איבער וואַרשע, ווי איבער סדום און עמורה.

ס'איז געוואָרן בין־השמשות, נאָר מ'האָט נישט אָנגעצונדן קיין ליכט. דער רבי איז איינגעשלאָפן ביי אַ ספר. פּיניעלע האָט געדרימלט אויף דער קאַנאַפּע, לאה — אויפן בעט. לאָטע איז געזעסן אין קיך אויף אַ קליין בענקעלע, געבראָטן קאַרטאָפל אין אַש. דאָשקע איז אַוועק צו אַ שכן. מאַשע האָט זיך אַריינגעזעצט אין אַ פאָטעל, צוגעשלאָסן די וויעס. אין דער חלומדיקער דעמערונג האָט זיך אויסגעשיילט הדסהס פּנים, האַלב־זוניק, האַלב־שאָטנדיק, מיט גאָלדיק־פייערדיקע האָר. ווי מאַשע האָט זי איצט מקנא געווען! הדסה איז שוין פריי. אַלץ האָט אויפגעהערט : די ווייטאָג, די האָפענונג, די מורא, די אייפערזוכט, די זאָרגן. קיינער קאָן זי מער נישט פּייניקן. מען קאָן איר שוין נישט טאָן קיין טובות. זי ליגט אין אַ גרוב און רוט די אייביקע רו. נו, און זי, מאַשע? ווי לאַנג וועט זי וואַרטן אויף דער דערלייזונג? וועט זי אַזוי גוססן אָן אויפהער?

מאַשע האָט זיך דערמאָנט יענע נאַכט, דעם פינפטן אָדער דעם זעקסטן, ווען יאַנעק האָט אָנגעקלונגען ביי איר אין דער טיר. ער איז געווען אָנגעטאָן אין ציוויל, אין אַ געקראַצטע רעקל, ניקערבאָקערס, דיק־זויליקע שיך. ער האָט געטראָגן אַ רוק־זאַק אויף דער פּליצע. דער רעזערוו־פּולקאָווניק יאַן זאַזשיצקי, דער געוועזענער רעפערענט אין אויסערן מיניסטעריום, וואָס איז געפאָרן מיט גערינגן אויף יאַגד אין די ביאַלאָוויעזשער וועלדער, האָט אַפילו נישט באַקומען קיין זיץ־אָרט אין דער באַן, וואָס מיט איר איז אַנטלאָפן די רעגירונג. ער איז געשטאַנען אויף דער שוועל אַן איינגעבויגענער, אַ באָרוואַקסענער, דאָס פּנים — אויסגעלענגערט, דער שטערן — פייכט, די טונקעלע אויגן — ברייט צעעפנט. אַ יידישער פחד האָט אַרויסגעקוקט פון די שוואַרצאַפּלען. ער האָט זיך געוואָרגן מיט דער אייגענער שטים.

— מאַשע, זיי מיר מוחל... מיר'ן זיך מער קיינמאָל נישט זען... כ'בין באַגאַנגען אַ טעות... אַ ביטערן טעות!...

3

אין דעם הויף אויף דער פראַנציסקאַנער גאַס, וואו דינהלע האָט געוואוינט, איז געווען אַ שול. דינהלע האָט באַצייטנס געהאָט געקויפט אַ שטאָט אויף ימים־נוראים. לכבוד יום־טוב האָט זי אָנגעטאָן דאָס גאָלדענע קלייד, אַ ירושה פון דער מאַמען עליה השלום, אַ פּאָר אַלט־פרענקישע שיך מיט קלאַמערס, און אַ זיידענעם שאַל איבערן שייטל. זי האָט גענומען דעם קרבן־מנחה־סידור מיט דעם קופּערנעם שלאָס, די גאָלד־געלייטע תחינה, דאָס מחזור מיט די ניין־און־דרייסיק מעלות, און איז אַוועק דאַווענען. זי האָט מיטגענומען אידעלען און טעמערלען. ביידע זין, גבריאל און דנ'דל, האָבן געדאַוונט אַ פּאָר הייזער ווייטער, אין ר' איטשעס ישיבה. מנשה־דודל האָט פאַרקוקט אַלע סכנות און איז אַוועק אין אומאַנער שטיבל, אויף דער דזשעלנע. די טויטע חסידים, ווי מ'האָט זיי גערופן, האָבן זיך געפירט ווי אַלע יאָר. מ'האָט געטאַנצט פאַרן דאַווענען און געלערנט צוזאַמען ליקוטי מהר"ן. אַן אַלטער ייד, ר' מנחם, האָט געזאָגט פאַרן עולם אַ תורה. די חסידים האָבן געפּאַטשט מיט די הענט, קונציק געקנאַקט מיטן ווייז־פינגער און דעם דוימען, אונטערגעהאָפּסלט און געמאַכט העוויות. איין חסיד האָט דערמאָנט דעם אַנדערן ר' נחמן בראַסלאַווערס וואָרענישן ; קיין יאוש איז גאָרנישט פאַראַן! ווי לאַנג ס'פייערל טליעט, איז נאָך גאָרנישט פאַרפאַלן!... אַוודאי איז ביטער, יידן זיינען נעבעך איינגעשטעלט. ס'וואַסער גרייכט ביזן האַלדז. נו, איז וואָס? דאַרף מען ערשט זיין בשמחה! וואָרים וואָס איז עצבות? נאַפט אויפן פייער פון יצר־הרע! וואָס וויל ער דען, דער בעל־דבר? מ'זאָל זיך חלילה אונטערגעבן ערב דער גאולה. אַ מכה אים! גירא בעינא דשטן. וויל דער ס"ם וויל טרויער, וועט מען אים אויף צעפּיקעניש זיין האָפערדיק!...

אין שטיבל איז געווען אַ רויש. ווער ס'האָט געלערנט די גמרא ראש השנה און ווער ס'האָט געברומט ביים ליקוטי תפילות ; ווער ס'האָט געזונגען דעם רבינס ניגון און ווער ס'האָט געזאָגט תהילים. ווי וואויל ס'איז אַ סכנה פאַרבייצוגיין די גאַס, זיינען יונגעלייט אַוועק אין מקווה, אין אַ שכנותדיקן הויף. דער קעסל איז נישט געווען געהייצט. ס'וואַסער איז אייז־קאַלט. נאָר ווער מען אָרן אַזעלכע שטותים? מ'האָט געציטערט און זיך געטובלט. מנשה־דודל איז דער ערשטער אַריין אין קאַלטן וואַסער. ער האָט זיך אונטערגעטיקט און איז ווי נעלם געוואָרן. ער האָט מכוון געווען יחודים. נאָך אַ לאַנגער ווייל האָט דער קאָפּ ווידער אויפגעטויכט. פון דער באָרד איז גערונען, פון די פּאות איז געלאָסן, די אויגן האָבן געשטראַלט. ווער היטלער? וואָס היטלער? ס'איז די אַלטע סטרא־אחרא. איינמאָל איז זי אַ מחשבה זרה, אַן אַנדער מאָל קומט זי אין געשטאַלט פון אַ שלאַפקייט, אַ דריט מאָל שיסט זי מיט האַרמאַטן. אין תוך וויל זי אַלעמאָל ס'אייגענע ; צונעמען די אמונה, מבלבל זיין די מוחות. וואָס זיינען דען אַלע טועכצער אויף דער וועלט אַ חוץ תורה און מצוות? פאַרבלענדעניש, נסיונות, נעצן. קאָן די קליפּה נישט פאַנגען די נשמה אַזוי, פּרוּווט זי אַנדערש. זי קליגלט זיך. זי גייט מיט פאַרטלען. וואָס־זשע דאַרף מען טאָן? איר אַרויסשטעלן אַ צונג, זאָגן ; פעטער מ'קאָן איך! וויבאַלד די חיצונים האָבן נישט קיין אחיזה, ווערן זיי ממילא בטל... אַזוי שטייענדיק אין מקווה האָט מנשה־דודל נישט אויפגעהערט אונטערטענצלען און מאַכן סיגעס. ער האָט גערופן די אַנדערע יונגעלייט.

— נו, וואָס שטייט עך? קומטץ אַריין! ס'וואַסער איז קאַלט, מחיה נפשות!...

אַלע זיינען אַוועק דאַווענען. נאָר עזור־העשל איז געבליבן אין שטוב. ערשטנס, האָט מען אין אַזאַ צייט נישט געקאָנט איבערלאָזן די דירה אויף הפקר ; צווייטנס, האָט עזור־העשל נישט געוואָלט גיין אין קיין מקום־קדוש. אויב מ'לעבט ווי אַן אפּיקורס, מוז מען שטאַרבן אַן אפּיקורס. מ'בעט זיך נישט איבער מיטן רבונו של עולם ביי דער טיר פון גיהנום... ער האָט זיך אָנגעלענט אויפן בעט, געבלעטערט שפּינאָזאס „עטיק". וואָס האָט ער געוואָלט, דער אַמסטערדאַמער פילאָזאָף? האָט ער געוואוסט וואָס ער רעדט, אָדער ער האָט

Pinyele's house was still standing. They recited the holiday sanctification of the wine, including the phrase "Who hast chosen us among all the peoples." They sat down to a feast: bread and honey, rice and water, apple compote. Evening fell. The western sky was enveloped in flames. Windows flashed, and ran backwards. The sun sank towards Volya, towards the Nazis, large, blood-red, cut in half by a face-shaped cloud. Everything blended together: the purple of the sunset, the glow of the fires. It seemed both the Creation and the End of the World. Pillars of smoke rose above Warsaw as they had over Sodom and Gomorrah.

Evening arrived, but no holy day candles were lit. The Rabbi dozed off over a text. Pinyele drowsed on the couch, Leah, on the bed. Lotte sat in the kitchen on a stool, roasting potatoes in the ashes. Doskhe went to a neighbor. Masha sat herself into an armchair and locked her eyelashes. In the dreamy twilight, Hadassah's face emerged, half in sunlight, half in shadow, with fiery golden hair. How Masha envied her now! Hadassah is free at last. Everything has stopped: the pain, the hope, the fear, the jealousy, the worries. No one can torture her any more. No one can do her any favors. She is lying in a grave and resting her eternal rest. Well, what about her, Masha? How long will she wait for deliverance? Will she be endlessly dying?

Masha reminded herself of that night, the fifth or the sixth, when Yanek rang her doorbell. He was wearing civilian clothes, a ravelled jacket, knickers, heavy-soled shoes. He was carrying a rucksack on his back. Yanek—Reserve Colonel Yan Zazhitsky, former official in the Foreign Ministry, who had gone hunting with Goering in the Forests of Byaloviezh—had not even been able to get a seat on the train that carried the government to escape. He stood at the door, bent-over, with a heavy growth of beard, his face gaunt, his forehead damp, his dark eyes staring wide open. A Jewish fear looked out of his pupils. He choked on his own voice: "Masha, forgive me . . . we'll never see each other again . . . I've made a mistake, a bitter mistake!"

3.

In the courtyard on Francishkaner Street where Dinele lived stood a synagogue. Dinele had early bought a place for the High Holy Day services. In honor of the holiday, she had put on her golden dress, which she had inherited from her mother, a pair of old-fashioned shoes with buckles, and a silk shawl over her matron's wig. She took the special holy day prayerbook with the copper clasp, the gilded women's prayerbook, the holiday prayerbook of the thirty-nine virtues and went off to pray. She took Edele and Temerl with her. Both sons, Gabriel and Don, prayed a little further away in Reb Itche's Yeshiva; Menashe Dovidl ignored dangers and went off to the Uman prayer house on Djelna Street. The dead Hassidim, as those who followed Reb Nachmen of Bratslav were called, celebrated as they did every year. They danced before prayers and studied together the works of the Maharan. An old man, Reb Menahkhem, explicated a text for the gathering. The Hassidim applauded, artfully snapped their fingers, hopped along, and gesticulated. One Hassid reminded another of Reb Nachmen's warning: There is no such thing as despair. As long as the fire glows, nothing is lost! Of course, things are bitter. Jews are in danger. The water has risen to the neck. Well, then, so what? That is the time to be merry! For what is melancholy? Kerosene on the fire of temptation. What does Satan really want? Heaven forbid, surrender before the Redemption. The plague take him! May an arrow pierce his eye! If the devil wants sadness, then let him burst with frustration. We will be hopeful!

There was a great noise in the prayer house. One man was studying the Gemora regarding Rosh Hashona; another was intoning passages from the prayerbooks; a third sang the Rabbi's favorite melody, and a fourth recited the Psalms. Although it was dangerous to go out into the street, young men went off to the ritual bath in a nearby courtyard. The cauldron was unheated. The water was ice cold. But who cared about such nonsense? They shivered and they bathed. Menashe Dovidl was the first into the cold water. He dipped under and disappeared, so that his concentration might be more intense. After a long while his head bobbed up. The water dripped from his beard, flowed from his side locks. His eyes gleamed. Who cared about Hitler? Who was this Hitler anyway? It was the same old Satan. Sometimes he was an evil thought; another time he came in the form of an illness; a third time he fired artillery. Essentially he always wanted the same thing: to destroy faith, to confuse the mind. What, indeed, are all the actions of this world beside the study of Torah and the observance of the commandments? Delusions, trials, nets. If Satan cannot capture the soul in one way, he tries another. He uses clever tricks and traps. Then, what must one do? Stick out your tongue at him, saying: Fellow, we know you! As long as the evil one cannot grasp you, his power is annulled. Standing in the bath, Menashe Dovidl did not stop dancing and grimacing. He called to the other young men: "Well, why are you standing there? Come on in! The water is delightfully cold."

Everyone went off to prayers. Asa Heschel alone remained in the house. First of all, in such times one couldn't leave the house unguarded. Secondly, Asa Heschel did not want to go to a holy place. If you live as an unbeliever, you should die an unbeliever. You don't make up with God at the gates of hell. He leaned against the bed, leafing through the pages of Spinoza's *Ethics*. What did he want, that Amsterdam philosopher? Did he know what he was talking about, or

זיך גלאַט געפּשעטלט? וואָס איז דאָס אַזוינס די סובסטאַנץ מיט די אומענדלעכע אַטריבוטן? וועמען רופֿט ער גאָט? וואָס איז געדאַנק? וואָס איז גייסט? וואָס זיינען אידייען? וואָס פֿאַר אַ שפּינוועבס האָט ער דאָ צונויפֿגעפֿלאָכטן? עוזר־העשל האָט געפּרוּווט דורכגיין אויף דער גיך אַלע טעאָרעמעס, נאָר וואָס מער ער האָט אַריינגעקוקט, אַלץ פֿאַרווירטער איז ער געוואָרן. טייל זאַצן זיינען געווען זעלבסטפֿאַרשטענדלעך; אַנדערע האָבן אים איצט אויסגעזען אומקלאָר, פֿיל־דייטיק, אַ שפּיל פֿון ווערטער. די הויפּט־זאַך: מ׳קאָן גאַנץ גוט זיין סיי אַ נאַצי, סיי אַ שפּינאָזיסט. אמת, די פֿאַשיסטן זיינען קעגן שפּינאָזאַן, אָבער בלויז דערפֿאַר ווייל ער איז אַ ייִד. די פּראָפֿעסאָרן פֿון פֿילאָזאָפֿיע אין בערלין, לייפּציק, באָן, גריבלען זיך אַוודאי איצט אויך אין שפּינאָזאַן, פּונקט ווי די פּאָעטן שרייבן דאָרט ווייטער לידער און די עסייאיסטן פּלוידערן וועגן קולטור, עסטעטיק, עטיק, פּערזענלעכקייט. מען האָט פֿונאַנדערגעטיילט די ראָלן: דו שלאָג און דו זינג, דו פֿילאָזאָפֿיר און דו רויב, דו קויל קינדער און דו שרייב געשיכטע. צוזאַמען איז דאָס ציוויליזאַציע. וואָס־זשע טוט מען, האַ? ווי אַנטלויפֿט מען פֿון דעם געשפּענסט? נישטאָ וואוהין. דער וואַלד איז אויך אַזוי: מ׳פֿרעסט זיך און מ׳זינגט שירה. דער תּנ״ך? יאָ, לאָמיר נאָר טאָן אַ קוק. וואָס זאָגט ער דאָרט, משה? גנבֿע נישט. הרגע נישט. שלאָף נישט מיט פֿישעלעס ווייב. גלוסט נישט זיין ווייב, זיין אָקס, זיין אייזל. ס׳איז גרינג צו זאָגן. די גאַנצע באַשאַפֿונג איז איין גרויסער מאָרד. ס׳איז געווען און געבליבן כל דאלים גבר...

עוזר־העשל האָט זיך אויפֿגעריסן. ער איז אַרויס אין מיטל־שטוב, אַרויסגעצויגן פֿון ספֿרים־שענקל אַ תּנ״ך. ער האָט גענומען בלעטערן, אַהין און צוריק. נו, וואָס זאָגט איר איצט? נביאימלעך? צוויי טויזנט יאָר ווי מיר וואַרטן אויף אייערע צוזאָגענישן, און וואָס האָבן מיר אויסגעוואַרט? נישט קיין חסד, נישט קיין משפּט, נישט קיין צדק! היטלער ביי וואַרשע און נירנבערגער געזעצן אין ארץ־ישראל! יעהאָוואַ איז נאָך אַלץ דערצאָרנט. ס׳ברימט אים נאָך אַלץ אין די נאָזלעכער...

עוזר־העשל האָט געוואָלט טאָן אַ וואַרף דאָס תּנ״ך אויף דער ערד, אָבער די האַנט האָט זיך נישט געלייגט. ער האָט עס צוגעטראָגן צו די ליפּן און געטאָן אַ קוש. וואָס זיינען זיי שולדיק? זיי האָבן געמיינט גוט. זיי האָבן נעבעך געוואָלט צדק ומשפּט. זיי זיינען געווען די איינציקע, וואָס האָבן דאָס געבענקט אויף אַן אמת. קעגן וועמען האַלט דען היטלער מלחמה אויב נישט קעגן זיי און זייערע קינדער? אַלע רשעים ווייסן שוין דעם סוד: איין שונא האָבן זיי: דעם ייִד און זיין תּנ״ך. היטלער טוט דאָס, וואָס די אַנדערע באַגערן...

עוזר־העשל האָט זיך אַוועקגעזעצט אין קיך, פֿונסניי געמישט. זאָל זיין, ס׳איז נישטאָ קיין גאָט! זאָל זיין, אַז גערעכט זיינען די רוצחים! זאָל זיין, אַז גאָט אַליין איז אויף היטלערס צד! זאָל זיין, אַז משה איז אַ ליגנער! די רייד זיינע ווערן צוליב דעם נישט ווינציקער, נאָר הערלעכער. איין ייִד, משה בן עמרם, האָט זיך אַוועקגעשטעלט קעגן דער נאַטור, דעם מענטש, דער געשיכטע, און געלאָזט הערן זיין קול: אנכי ה׳ אלוהיך, אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים... לא תרצח. לא תנאף. לא תגנוב. לא תענה ברעך עד שקר... קדושים תהיו כי קדוש אני ה׳ אלוהיכם... לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו... לא תעשוק את רעך ולא תגזל... לא תעשו עוול במשפט, לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול... לא תלך רכיל בעמך... לא תשנא את אחיך בלבבך. הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. לא תקם ולא תטר את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך... ולא תלכו בחוקת הגוי אשר אני משלח מפניכם כי את כל אלה עשו ואקוץ בהם. ואמר לכם: אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה, ארץ זבת חלב ודבש... ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי... ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה, לתהלה ולשם ולתפארת ולהיותך עם קדוש לה׳ אלהיך...

אין דרויסן האָבן געקראַכט באָמבעס. פֿייערן האָבן געפֿלאַקערט. האַרמאַטן האָבן געשאָסן. נאָר עוזר־העשל האָט נישט איבערגעריסן דאָס לייענען. די דאָזיקע רייד זיינען נישט אומקלאָר און פֿילדייטיק. דער נאַצי האָט זיי נישט געקאָנט צואייגענען. דאָס זיינען נישט קיין ווערטער, נאָר פֿלאַמען, וואָס דער אייביקער ייִד האָט געשליידערט קעגן דעם אייביקן רשעות.

*

יענעם טאָג האָבן צענדליקער מייל פֿון וואַרשע, אין אַ סאָסנע־וואַלד, געפֿייערט ראש־השנה דריי מאַנסליים און צוויי פֿרויען. די דייטשן האָבן געהאַט אַרומגערינגלט די געגנט, נאָר ס׳איז געבליבן אַ האָפֿענונג זיך דורכצורייסן דורך דעם פֿראָנט און אָנצוקומען קיין רוסלאַנד אָדער קיין רומעניע. געגאַנגען איז די גרופּע מיט איין תּכלית: צו דערגרייכן ארץ־ישראל. דער עלטסטער אין דעם בינטל איז געווען שמעון בענדל. די אַנדערע צוויי זיינען געווען חלוצים פֿון גראָכאָוו. פֿון די נקבֿות איז איינע געווען אַ חלוצה און די אַנדערע — אַ חברטע פֿון השומר הצעיר. אין וואַלד איז מען געבליבן דערפֿאַר, ווייל ס׳איז געווען אַ סכּנה זיך צו געפֿינען אין וועג. דערצו האָט מען געמוזט רוען. די שיך זיינען געוואָרן צעריסן. די פֿיס זיינען פֿול געווען מיט ביילן און בלאָזן. מ׳האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ פֿלאַך טייכל, צווישן קוסטעס. פֿייגל האָבן געשריגן. אַ פּיקהאָלץ האָט געפּיקט. אַ קוקולקע האָט געקוקעט. דאָס מרוקעניש פֿון קי האָט אָפּגעהילכט צווישן די שטאָמען. אומגעזעענע האָבן געבלאָזן שופֿר... אַ טשערעפּאַכע האָט זיך געקייקלט איבערן מאָך, ווי אַ גייענדיקער שטיין. די מיידלעך האָבן אויפֿגעבונדן די בינטלעך, די יונגען — די רוק־זעק. ווער ס׳האָט געקעמט די האָר און ווער ס׳האָט געוואַשן די פֿיס; ווער ס׳האָט צוגעלייגט זאַלב צו אַ וואונד און ווער ס׳האָט געביסן אַ פּעניץ פֿאַרדאַרט ברויט. שמעון בענדל האָט געטראָגן אויף די פּלייצעס די שווערסטע לאַסט. אין רוק־זאַק זיינעם האָט זיך געפֿונען אַ טעפּל און אַ לעפֿל, ברויט און קאַשע, וואורשט און געטריקנטע באַרנדלעך, אַ לייבל און הויזן, ביאַליקס שירים און אַ מאַפּע פֿון ארץ־ישראל. אין הויזן־קעשענע האָט געשטעקט אַ רעוואָלווער, אין פֿאָדערשטן טאַש — אַ קאָמפּאַס. ער האָט געהאַט מיט זיך אַ מעסער מיט אַ קופּערנעם שטיל. שאָשען האָט שמעון געמוזט איבערלאָזן אין וואַרשע. אַ טראָגעדיקע, האָט זי נישט געהאַט קיין כּוח צו די וואָגלענישן. אָבער ער אַליין, שמעון, האָט נישט געהאַט בדעה זיך צו לאָזן שעכטן ווי אַ שאָף, נישט פֿון קיין אַראַבער און נישט פֿון קיין דייטש. ער איז דעם גאַנצן וועג געגאַנגען פּאָרדיס, מיט אַ משא אויפֿן רוקן, אַ באַוואַקסענער, מיט אַ געבויגענעם קאָפּ. שוואַרץ פֿון דער זון, און אונטערגעברומט זיין באַליבטן שיר:

was he simply splitting hairs? What is it, this substance and its endless attributes? Whom does he call God? What is thought? What is spirit? What are ideas? What sort of spider's web has he woven here? Asa Heschel tried to run quickly through all the theorems, but the more he studied, the more confused he became. Some sentences were obvious; others now seemed to him unclear, ambiguous, a game of words. In essence, one could very well be both a Nazi and a Spinozist. True, the fascists were opposed to Spinoza, but only because he was a Jew. The professors of philosophy in Berlin, Leipzig, Bonn, are no doubt analyzing Spinoza now, just as the poets there are still writing poems, and the essayists are chattering about culture, aesthetics, ethics, personality. They had divided the roles among themselves. You fight and you sing; you philosophize and you rob; you slaughter children and you write history. All together this is civilization. Then what does one do, eh? How does one escape from this horror? There is no place to run. The jungle is exactly the same. They devour and they sing hosannahs. The Bible? Yes, let's have a look. What does he say there, Moses? Don't steal. Don't kill. Don't sleep with Fishele's wife. Don't even covet his wife, his ox, his ass. It's easy to say. All of creation is one great murder. It has always been and still is. Might is master.

Asa Heschel leaped up. He hurried into the living room, drew a Bible out of the bookcase. He began to leaf through the pages, back and forth. Well, my dear Prophets, what do you fellows have to say for yourselves now? For two thousand years, we have been awaiting the fulfillment of your promises, and what has come of our waiting? Neither grace, nor judgment, nor righteousness! Hitler at the gates of Warsaw and Nuremberg laws in the Land of Israel. Jehovah is still wrathful. He still breathes fire.

Asa Heschel wanted to throw the Bible to the ground, but his hand did not move. He took the book to his lips and kissed it. What fault is it of theirs? They meant well. Did they not want judgment with righteousness? They were the only ones that yearned. Whom is Hitler warring against if not against them and their children? All evildoers already know the secret: they have but one enemy—the Jew and his Bible. Hitler is only doing what the others want. . . .

Asa Heschel sat down in the kitchen and began turning the pages again. Suppose there is no God! Suppose the murderers are right! Suppose God himself is on Hitler's side! Suppose Moses is a liar! His words are thereby not diminished but more exalted. One Jew, Moses ben Amram, stood up in opposition to nature, to man, to history and let his voice be heard:

> I am the Lord Thy God Who brought thee out of the land of Egypt, out of the house of slavery. . . . Thou shalt not kill. Thou shalt not commit adultery. Thou shalt not steal. Thou shalt not bear false witness against thy neighbor. . . . Be holy, for I, the Lord thy God, am holy. . . . Thou must not steal nor deal deceitfully nor fraudulently with thy neighbor. . . . Thou must not oppress nor rob thy neighbor. . . . Thou must not be guilty of unjust verdicts. Thou must neither favor the little man nor be awed by the great. . . . Thou must not slander thy people. . . . Thou must not bear hatred for thy brother in thy heart. Thou must openly tell him of his offense, thus not take a sin upon yourself. Thou must not exact vengeance nor bear a grudge against thy people. Thou shalt love thy neighbor as thyself. . . . Thou shalt not follow the laws of the nations that I expel to make way for thee, because they have practiced all these things and I have come to detest them. And I say unto thee: thou shalt take possession of their soil. I myself will give it to thee, a land flowing with milk and honey. . . . And I will set thee apart from all these peoples to be mine . . . to be high above the other peoples I have made, in praise, in reknown, and in honor, to be a nation consecrated to the Lord, your God. . . .

In the street, bombs kept exploding. Fires flamed. Cannons cracked. But Asa Heschel did not interrupt his reading. These words, indeed, are neither unclear nor ambiguous. The Nazi could not adopt them. These are not words but flames that the eternal Jew has flung at eternal evil.

That day, scores of miles from Warsaw, in a pine forest, three men and two women celebrated Rosh Hashona. The Germans had surrounded the region, but there remained a hope of breaking through the front and reaching Russia or Roumania. The group had one aim in mind: to reach the land of Israel. The oldest of the small band was Shimon Bendl. The other two were would-be pioneers from Grokhov. One of the women was also a Halutz, the other, a member of the Hoshomer Hatzeir Party. They had remained in the forest because of the danger of being seen on the roads. And, they needed to rest. Their shoes were torn. Their feet were swollen and blistered. They sat down among the bushes near a quiet stream. A woodpecker pecked away at a tree. A cuckoo cried. The lowing of cows echoed from the meadows. The blowing of a shofar was heard from somewhere. A turtle slid across the moss like a moving stone. The girls untied their bundles; the young men, their rucksacks. One combed his hair; another washed his feet. One applied salve to a sore; another bit into a slice of hardened bread. Shimon Bendl had carried the heaviest burden on his back. His rucksack contained a pot and a spoon, bread and buckwheat groats, salami and dried pears, an undershirt and pants, Bialik's poems, and a map of Eretz-Israel. A revolver was stuck into his back pocket, a compass in his side pocket. He had a knife with a copper handle. Shimon had had to leave Shosha in Warsaw. In her pregnant state, she was in no condition for the journey. But Shimon himself had no intention of letting himself be slaughtered like a sheep, neither by

שם בארץ חמדת אבות
תתקיימנה כל התקוות.
שם נחיה וגם ניצור
חיי חופש, חיי דרור.
שם תהא השכינה שורה,
שמה תפרח שפת התורה — — —

• •

שמעון בענדל און זיינע חברים זיינען נישט געווען די איינציקע. פון יעדן שטעטל האבן זיי זיך געלאזט, חלוצים, שומרים, סתם יונגווארג, יעדער מיט דעם איינגענעם באגער: צו דערגרייכן אהין, אין צוגעזאגטן לאנד, קיין ירושלים און תל־אביב, יפו און חיפה, די קאלאניעס און די קבוצות. זיי האבן זיך גע־וואלגערט אין אלע פארט־שטעט. זיי זיינען ארומגעשוואומען אויף די וואגל־שיפן. זיי האבן געשווארצט אלע גרענעצן. געפאנגענע ביי די קראטן פון די קאנ־צענטראציע־לאגערן זיינען זיי געשטאנען, מיט געלע פנימער, צעשמיסענע לייבער, און געחלומט איין חלום: סערטיפיקאטן. די שוועלן פון יעדן קאנסול האבן זיי אפגעשלאגן און געבעטן א וויזע. ווי אין דער צייט פון סיחון האבן זיי צו־געשוואוירן: מיר וועלן זיך נישט אפנייגן אין קיין פעלד און א ווייַנגארטן. מיר וועלן נישט טרינקען וואסער פון א ברונעם. איפן דרך־המלך וועלן מיר גיין, ביז מיר וועלן אדורך דיין געמארק... אבער זיינען דען נישט די היינטיקע סיחונס די אייגענע וואס פארצייטן?

ווייט איז געווען די יידישע ערד. פארשלאסן איז געווארן די מדבר. קיין וואלקן־זייל האט נישט געוויזן דעם שטעג בייטאג. קיין פייער־זייל האט נישט געלויכטן ביינאכט. פארבארגן האט גאט זיין פנים. געשלאגן איז געווארן יעקב. געשפעט האבן זיינע פיינט: וואו איז דיין גאט, ישראל? וואס שווייגט ער, דיין באשיצער? וואו איז זיין רעכט? וואו איז זיין בונד? באטריגט האבן דיך דיינע נביאים. גאט אליין איז א נאצי...

יעקב איז פארברענט, דינה — געשענדט, שמעון ולוי — גורט־אן די לענדן. האפט נישט אויף קיין דערבארעמונג. עמלק לויערט אויף אייך. פרעה שפאנט זיינע רייטוועגן. אלץ איז נאך געבליבן: ישראל און דער כנעני, גאט און געץ, מצרים און דער טאפ פלייש. משה איז טויט, אבער זיין ווארט רופט אייך: גייט אויף, רעשטלעך פון ישראל, און ברייט־צו די לעצטע שלאכט. ווייל א פלאקער איז דאס הויז פון יעקב און דאס הויז פון עשיו איז שטרוי. גייט־אויף און פארכט נישט. אויף אייער זייט איז דער לעצטער זיג. צו אייך וועט קומען משיח.

תם ונשלם

Arabs nor by Germans. The entire time he led the way, a load on his back, unshaved, head bent, burnt by the sun, and sang to himself his favorite song:

In that land our fathers longed for
All our hopes will be fulfilled.
There we shall in freedom settle
There we shall a new world build.
Torah there again will bloom,
There the Shekhina find a home.

Shimon Bendl and his comrades were not the only ones. From every town, young men and women, Zionist and otherwise, started out with the same desire: to reach the far-off promised land, Jerusalem, Tel-Aviv, Jaffa and Haifa, the colonies and kibbutzim. They were to be found waiting in every port city. They sailed on every wandering ship. They smuggled across every border. Those that were caught stood at the fences of the concentration camps, with yellow faces, beaten bodies, dreaming a single dream: certificates. They wore down the threshold of every consulate asking for visas. As in the days of Sikhun, they swore:

We will not stray into any field or vineyard. We will not drink water from a well. We will travel the royal road until we cross your border. But are not Sikhun's hounds today the same as those of old?

Far away was the Jewish earth. Barred was the desert. No pillar of cloud showed the way by day. No pillar of fire lit the night. Hidden was God's countenance. Each was beaten. His enemies scoffed: "Where is your God, Israel? Why is he silent, your protector? Where is His right? Where is His pledge? Your prophets have deceived you. God is himself a Nazi."

Jacob is burnt to death, Dinah dishonored. Shimon and Levi, gird your loins! Hope for no mercy. Amalek lies in wait for you. Pharaoh hitches up his chariots. All is as it once was: Israel and the Canaanites; God and idol; Egypt and the fleshpots. Moses is dead, but his words summon you: "Rise up, oh, remnants of Israel, and prepare for the final battle. Like a torch is the House of Jacob and the House of Esau is straw. Rise up and fear not. Yours is the final victory. Unto you will come the Messiah."

ENDED AND COMPLETED.